

SZAKIRODALOM.

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Angyal* Dávid. Budapest. Kiadja a Pesti Lloyd-Társulat és a Magyar Történelmi Társulat. 1925. VIII, 735 l. (Magyarország újkobori történetének forrásai. Levelezések.)

Nemzeti történelmünk utolsó száz évét a reformkor politikai és kulturális erő kifejtései gazdag változatokban járták át. A nemzeti öntudatnak a 48-as eseményekben történt hirtelen kirobbanását a központi császári kormányzat hasonló erejű elnyomása követte és e kor, amelyből a közelmúlt társadalmának összetevői közvetlenül csiráztak ki, a történelmi kritika számára a monarchia összeomlásáig nem volt megközelíthető. ANGYAL professzor írói munkásságának félszázados fordulóján e kor ismeretanyagát bővítette ki számunkra, mert e művében bőséges adalékot szolgáltatott a BACH-korszak történetéhez. A jelen műben közölt forrásanyag és a hozzáfűzött recenziók egyrészt a kor társadalmi életének számos mozzanatáról nyújtanak színes képet, másrészt önmagukban hordják a BACH-regimenek már a *Blick* szerzője által oly élesen meglátott kritikáját. ANGYAL Dávidnak e munkája bizonyos értelemben összefüggésben van eddigi SZÉCHENYI-kutatásaival is. A közvetlen kapcsolat a SZÉCHENYI István gr.-nál 1860 márc. 30-án rendezett döblingi házkutatásból indul ki. A rendőrség ugyanis valószínűnek tartotta, hogy SZÉCHENYI politikai híveinek irományaiból is található adatokat az általa gyanított titkos politikai mozgalom feltárásához. Így azután kiterjesztette a kutatást FALK és KECSKEMÉTHY irományaira is, akik SZÉCHENYI közvetlen környezetéhez tartoztak és akiknek működése ellen az elmúlt évtizedben számos kifogás merült fel.

Ezek mellett a műnek különös jelentősége, hogy ANGYAL Dávid az elkobzott levelesanyag közlése előtt nagyszabású tanulmányban (222. l.) a BACH-korszak hírlapirodalmának történetét foglalja össze. Ebben a kor történetének keretét is megrajzolja és a közölt forrásanyag tartalmi jelentőségének megismeréséhez vezet. A magyar újságírás e

nagyjelentőségű korszakának történetét, melyre ismertetésünkben egyedül terjeszkedhetünk ki, a következőkben foglaljuk össze:

A Világos után gúzsbakötött magyarság első sajtóorgánuma a VIDA Károly által szerkesztett *Figyelmező* volt, amely 1849 nov. 13-tól jelent meg. VIDA hírlapírói pályája már nem volt ismeretlen az olvasók előtt. Ama principiuma, hogy a magyarság csak az Ausztriával való közösségben maradhat meg, mely felfogásának már az 1848 júniusában a *Budapesti Híradó* utóadaként Pesten első ízben megindult *Figyelmező*-ben is hangot adott, számos ellenséget szerzett számára itthon, de viszont megnyerte vele WINDISCHGRÄTZ pártfogását, sőt szubvencióját is. A szabadságharc lezajlásáig háromszor is kénytelen volt szünetelni. Megjelenésének harmadik periódusában Pozsonyban került először éles ellentétbe a kormányzat felfogásában. VIDÁT GERINGER császári biztos bár nyomtatékosan figyelmeztette a «mérsékletre és tisztességre», a kormány intézkedéseinek bírálata csakhamar VIDA ellen irányította az intézőkörök haragját. Már alig egyhetes működése alatt feddésben részesült, de ezután sem tudott hozzászokni a teljes alkalmazkodáshoz. A *Figyelmező* megrendszabályozásával kapcsolatosan merült föl először a BACH rendszerét annyira jellemző terv, mikép lehetne az előzetes cenzura megkerülésével, vagyis a sajtószabadság nyílt megsértése nélkül megakadályozni a kormánynak kellemetlen közlemények közzétételét. A *Figyelmező* idejében még nem találták fel a rendszabályt és így a lap december 29-i számában megjelenhetett SOMSSICH Pál cikke a magyar pártokról, amely a kor véleménye szerint a lap vesztét okozta. A mai forrásanyag ismerete alapján látjuk, hogy a *Figyelmező* megszűnésének oka mégsem ebben, hanem általában a cikkek és levelek «veszedelmes» irányában keresendő. A kifogásolt levelek között különösen FALK Miksa, az ekkor már elismert író levelei keltették fel a kormány haragját. FALK, mint a bécsi levelek írója, védelmére kelt a magyar nemzetiség jogainak; követelte a magyar nemzeti nyelvnek és kulturának fejlesztését, de BACHOT és kormányát szükségesnek tartotta, mert ettől remélte a március 4-i alkotmányos ígéreték végrehajtását. Így bár látszólag alkalmazkodó irányú volt, mégis magára vonta a bécsi *Reichszeitung* éles kritikáját. FALK levelei és VIDÁnak ezekhez fűzött szerkesztői jegyzetei erős polémiára szolgáltattak okot, aminek következményeként MACCHIO tábornok, a pesti kerületben a magyar sajtó korlátlan ura, 1850 jan. 8-án a *Figyelmező*t megszüntette.

Már a *Figyelmező* első megrendszabályozásával kapcsolatban GERIN-

GER szükségesnek látta egy oly lap alapítását, amely a kormány politikai intencióit karolja föl. Az új lap megindítása körül folytatott tárgyalások alkalmával került SZILÁGYI Ferenc az akkor már 52 éves író személye előtérbe. ANGYAL mesteri jellemrajzot nyújt SZILÁGYI-ról, aki többszöri köpönyegforgatása után Erdélyben viselt tanári állásától megfosztva, könnyen irányítható szerkesztőnek tűnt fel GERINGER előtt. SZILÁGYI szívesen vállalta a megbízatást, és így az új lap *Magyar Hírlap* címen és négyezer forint kormánysegéllyel 1849. nov. 15-én indult meg. A program szerint a *Magyar Hírlap* az egységes Ausztria eszméit pártolta, de egyszersmind elő akarta készíteni a magyar nemzet boldogabb jövődjét. GERINGER már néhány nappal a *Magyar Hírlap* megjelenése után tapasztalhatta, hogy SZILÁGYI sem hajlandó teljes behódolásra. Így ő is csakhamar feddésben részesült és bár terjedelmes memorandumában iparkodott eljárását igazolni, GERINGER látta, hogy SZILÁGYI a Magyarországot magába olvasztó «unitárius Ausztriának» gondolatát époly kevéssé hajlandó terjeszteni, mint VIDA Károly. Ezért határozta el, hogy új magyar lapot alapít, amely függetlennek látszik és mégis egészen a kormányé. Ez az új lap a *Pesti Napló* volt, melynek szerkesztője Császár Ferenc lett. Császár mint publicista erősen hajlékony, könnyen kezelhető szerkesztőnek mutatkozott. GERINGER kezdetben csupán a lap csekély elterjedtségét kifogásolta, de a lap szellemi irányítása terén a kifogások szintén hamarosan jelentkeztek. Egyes, a katonai kormányzat ténykedéseit bíráló cikkeken kívül a katonai parancsnokság főként a külföldi lapokból átvett közlemények közlését kifogásolta, melyek között FALK Miksa levelei is szerepeltek. Császár betegeskedése miatt csakhamar kénytelen volt a szerkesztői teendőktől megválni és utódja szeptember elejétől BÁNFFAY Simon lett. Alatta a *Pesti Napló* függetlenebb hangot vett, ennek következményeként GERINGER tanácsára BACH megvonta Császártól a kormánysegélyt. Bár a tulajdonjog továbbra is Császár kezében maradt, BÁNFFAY ettől fogva szabadabban irányíthatta a lapot és az 1851-ik évre új munkatársakat is szerzett, akik között KEMÉNY Zsigmond br. volt a legkiválóbb. A kormány azonban állandó gyanakodással kísérte a *Pesti Napló* működését és mivel ez továbbra sem tartotta magát a kormány akaratához, GERINGER megvonta Császártól a lapengedélyt és ezzel BÁNFFAY szerkesztői működésének vége szakadt. Ezután GERINGER a *Pesti Napló* élére RÉCSI Emil egyetemi tanárt nevezte ki. A magyar közönségre a *Pesti Napló* szerkesztőjének kinevezése rosszul hatott, a munkatársak közül pedig KEMÉNY, CSENGERY és FALK

is egyenlőre visszavonultak. RÉCSInek így nehéz helyzettel kellett megküzdenie. Súlyosbította helyzetét az a körülmény is, hogy BACH az abszolutizmust most már leplezetlenül hajtotta végre, úgyhogy nagyon nehéz volt a magyarság védelmének és a kormány kímélésének összeegyeztetése. Bár RÉCSI bebizonyította, hogy működésében a magyarság érdekeit tartotta szem előtt, az előfizetők száma erősen leapadt. Végre is RÉCSI 1853 februárjában lemondott tövises állásáról.

Ezalatt a *Magyar Hírlap* továbbra is szálla maradt a kormánykörök szemében. GERINGER SZILÁGYIT BACH ismételt sürgetésére el akarta a lap éléről távolítani, de 1852-ik év elejétől SZILÁGYI körülményeire kedvező fordulatot jelentett, hogy GERINGER helyébe gr. DE LA MOTTE Antalt nevezték ki. DE LA MOTTE nem kedvelte BACH rendszerét és SZILÁGYIT határozottan kímélte. Ennek a jóindulatnak tulajdonítható, hogy amikor BACH többszöri kívánságára a *Magyar Hírlap* és a *Pester Zeitung*-ból 1853 jan. 1-től *Budapesti Hírlap* és *Pest-Ofner Zeitung* címen hivatalos lapok lettek, SZILÁGYI bünei feledésbe mentek és a *Budapesti Hírlap* szerkesztésével őt bízták meg.

A *Pesti Naplót* RÉCSI után TÖRÖK János vette át. TÖRÖK a BACH korszak sokat gyanúsított egyénei közé tartozik. A róla szóló híresztelések azonban jórészt rosszakaratú vádaskodások voltak, mert hiányzott belőle pályatársaival szemben az a simulékony modor, amelyet különben fölfelé a megalázkodásig gyakorolt. TÖRÖK eszméje: a magyarságnak vezérnemzetté való fejlesztése oly idea volt, amely sértette a hivatalos Ausztria érzéseit. TÖRÖK, hogy a kormány jóindulatát megnyerje, vállalkozott az 1854 júniusában kibocsátott nemzeti kölcsön sikerének előmozdítására. Ugyanezt a célt szolgálta FALK is bécsi leveleiben, mert nem látta előre, hogy e túlságosan beharangozott nemzeti kölcsön csak ront a gazdasági helyzeten. Különben TÖRÖK szerkesztése a *Pesti Napló* határozott felvirágzását jelentette. Ennek ellenére EMICH, a lap kiadója, midőn TÖRÖK ismételt írásbeli intésben részesült, felbontotta TÖRÖKKEL a szerződést. Utána az ideiglenes szerkesztő SZENYEV József lett.

TÖRÖK János ezután az akkor már rendőrbiztosi állásban levő KECSKEMÉTHY Aurél hathatós támogatásával Bécsben kísérletezett lapalapítással és el is érte, hogy *Magyar Sajtó* cím alatt napilapot indíthattott. SZILÁGYI személyes rosszakaratból ettől fogva állandóan azon volt, hogy TÖRÖK és KECSKEMÉTHY helyzetét megnehezítse. Bár vádaskodásaival célt nem ért, a rendőrség figyelmét felkeltette a *Magyar Sajtó* ellen.

Veszélyesebb volt ennél PROTSMANN pesti rendőrfőnök kedvezőtlen jelentése TÖRÖKRŐL, ami azt a kellemetlenséget vonta maga után, hogy a *Magyar Sajtó* közleményeit kénytelen volt előzetesen bemutatni a rendőrségnek. A *Magyar Sajtó* szorgalmas munkatársa volt KECSKEMETHY mellett FALK is, aki számos vezércikket, politikai napiszemlét írt a lapnak. Mindazonáltal TÖRÖK állandóan anyagi zavarokkal küzdött; SOMMER Lipót, a kiadó, végre is megsokalta az áldozatokat és a bécsi és pesti kormányhatóságok engelmével a lap kiadói engedélyét 1856 végén HECKENASTRA ruházta át.

A *Budapesti Hirlap*nak, mint kormánylapnak szerkesztésében 1853-ban SZILÁGYI nagy óvatossággal járt el. Kedvező szerződése azonban az év végén lejárt és az új feltételek mellett a magyar és német hivatalos lap nagyon nehezen tarthatta fenn magát. A hivatalos lapok ugyanis nem tudtak versenyezni az 1854 elején megindult *Pester Lloyd*-dal és a népszerű *Pesti Napló*val, amelyek jobban vonzották az olvasóközöniséget. Sok gondot okozott az 1856. évre szóló megegyezés, mert a helytartósági osztály nem tartotta elfogadhatónak SZILÁGYI és HECKENAST feltételeit. Végre is oly értelmű szerződést kötöttek, hogy a szerkesztőknek évi fizetést biztosítottak, a hivatalos lapok irányítását pedig a helytartótanács vette át. A szerkesztők fölött ezentúl mint főszerkesztői hatóság, a kormányzóság polgári osztálya fejtett ki irányító működést, amelynek vezetője br. HAUER a hivatalos lapok vezetését FALKE helytartósági titkárra ruházta. FALKE erős energiával látott hozzá a hivatalos lapok irányításához. MÜLLER Ottót (GLATZ után a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjét) jóindulatúan kezelte, SZILÁGYIRA azonban állandó gyanakvással tekintett. Az állandó surlódások következménye az lett, hogy FALKE SZILÁGYIT végleg elejtette és utána FALK Miksával nem tudva megegyezni, NÁDASKAY Lajost alkalmazta szerkesztőnek.

SZENVEY ideiglenes szerkesztése után a Pesti Napló élére KEMÉNY Zsigmond állott. E feladat elvállalására magyar sajtó hivatásának átérzése készítette KEMÉNYT. Alatta a *Pesti Napló* hirlapirodalmunk vezető apja lett, de a lapra súlyosodó anyagi nehézségek 1856 decemberében emondásra kényszerítették. Utódja, POMPÉRY János csak rövid ideig tarthatta magát. Erre KEMÉNY ismét vállalkozott a lap megmentésére és ez időben a közélet jelesei sereglettek a *Pesti Hirlap* zászlaja körül; bár 1858 közepétől betegsége miatt a szerkesztést KIRÁLYI Pálnak adta át, de a lap szellemi irányítását továbbra is megtartotta. KEMÉNY, továbbá FALK is ez időben leginkább a külpolitikai eseményekről tájékoztatták

az olvasókat és közöttük különösen FALK érezte, hogy az olasz háború után a monarchia belső politikája is nagy változás előtt áll.

A *Budapesti Hírlap* NÁDASKAY szerkesztése alatt engedelmes híve lett a kormánynak és a *Pest-Ofner Zeitung* is MÜLLER alatt erősen föllendült. 1858. végén a hivatalos lapok megjelenését a kormányzóság kiadásában határozták el. Ez a változás erősen emelte a lapok elterjedtségét. Ennek főokát FALKE buzgalmában kereshetjük. Az új berendezkedés mellett a *Budapesti Hírlap* legszorgalmasabb munkatársa FALK Miksa volt. FALKE nagyrabecsülte FALK képességeit és 1857 áprilisában, amikor a kormány az ifjú uralkodópár magyarországi utazását készítette elő, őt bizta meg, hogy az uralkodó utazásáról hangulatkeltő tárcákat írjon a hivatalos lapnak. Az ajánlat elfogadásánál FALK azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy ezáltal elősegítheti a magyarság ügyének jobbrafordulását.

Röviden foglalkoznunk kell még FALK és KECSKEMÉTHY leveleivel is, melyeket a rendőrség 1860 márc. 3-án foglalt le. A levelek átvizsgálása után a rendőrség, bár KECSKEMÉTHY irataiból az államra nézve veszélyes működést nem állapíthatott meg, gyanusnak minősítette KECSKEMÉTHY ama leveleit, amelyek kormányellenes személyiségekkel: (SCITOVSZKY primással, SZÉCHENYIVEL, DANIELIKKEL, TÖRÖK JÁNOSSEL, PÁKH Alberttel stb.) való érintkezésre következtettek. FALK levelezéséről küldött jelentésben a rendőrség megvallja, hogy rendőri szempontból csekély az érdeke, de megállapítható, hogy FALK a magyar ügyekre nézve a magyar nemzeti párt felfogásában osztozkodik. A kiválogatott levelek között TÖRÖK Jánosnak, KEMÉNYNEK, POMPÉRYNEK leveleit találjuk és ezekhez csatolták PETŐFI *Dalaim* című költeményének egy kéziratos példányát is. FALK ellen nem indult eljárás, KECSKEMÉTHY azonban hivatalos hatalommal való visszaélés és SZÉCHENYIVEL való gyanus összeköttetése miatt perbe fogták, de a pert az októberi diploma kiadása után megszüntették.

ANGYAL Dávid nagy munkáját a történetíró és pszichologus mélyreható meglátása, a társadalom és az emberi lélek alkatának alapos ismerete lengi át. A megrajzolt korkép jelenségeinek magyarázatában nagy megértéssel itéli meg az egyedek tetteit: feltárja az alacsony indulatokat is, de megérti és magyarázza a szenvedő ember tetteiben a kényszerítő körülmények súlyát. Munkája megértéséhez világos tárgybeosztása és nemesen egyszerű stílusa is hozzájárul. Különösen érezzük ezt összefoglaló jellemrajzaiban, hol kevés szóval sokat mond és találóan

fejezi ki a szereplők karakterisztikus tulajdonságait. Végezetül megemlítjük a Pesti Lloyd Társulatnak a mű előszavával méltányolt áldozatkészségét, mely a munka megjelenését lehetővé tette.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története (a legrégebb időktől 1848-ig)*. Budapest, kiadja a Budavári Tudományos Társaság, 1926 (Német Philológiai Dolgozatok XXXI).

A szerző hatalmas feladatra vállalkozott: a magyarországi németiség közel ezer éves kulturális törekvéseinek ismertetésére. Mert műve többet tartalmaz, mint annak címe jelzi. Nemcsak a hazai német irodalom történetét nyújtja, hanem megismerteti velünk azt a talajt is, melyben ez az irodalom gyökerezik, a középkori városi élet és városi művelődés keletkezésétől és kifejlődésétől egészen a XIX. század első felének a magyar nemzet minden rétegét magával ragadó politikai és társadalmi mozgalmáig.

Ha így előttünk áll ez a szinte beláthatatlan anyag, akkor értjük és érezzük csak át, mily energiamennyiség rejlik e hosszú idők kulturális munkájának irodalmi megnyilvánulásaiban. A magyarországi német filológia vezetői évtizedek óta céltudatos irányítással igyekeztek ily nagyszabású áttekintés lehetőségét előkészíteni. A munkatársak és tanítványok hosszú sora, kik közül újabban Koszó János és KÁDÁR Jolán emelkedtek ki kiforrott módszerrel megírt jeles műveikkel, a problémák egy részét tisztázták ugyan, mindazonáltal a szerző e könyvében nemcsak az eddigi eredmények gondos összefoglalását adja, hanem sok tekintetben úttörő kutatásokat is kellett végeznie. Vonatkozik ez épűgy a középkori jogi, közigazgatási, vallásos és pedagógiai emlékek irodalmára, mint a humanizmus, reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás és romanticizmus rendkívül sokoldalú költői, vitázó, retorikai és tudományos próbálkozásaira. Kiterjed a szerző figyelme az iskolázás fejlődésére is, a polgárság, a céhek művelődési vágyának jeleire, az egyházi énekköltéssel kapcsolatban az imádságos könyvekre, elmélkedő és oktató munkákra, a XVI. és XVII. század röpiratirodalmára, a hírlapokra, folyóiratokra, a színészet történetére, német irodalmunknak a magyarral való kapcsolataira, a külföld felvilágosítása és tájékoztatása terén elért eredményeire.

Tárgya iránti szeretete nem ragadtatja el túlzott ítéletekre, mert mindvégig tisztában maradunk azzal, hogy a magyarországi német irodalom jelentőségét nem a produkált művészi értékek nagyságában, hanem